

Акад. Виктор А. Куманев

ПРВИ КОНТАКТИ СССР СА ЈУГОСЛАВИЈОМ У ОБЛАСТИ НАУКЕ И КУЛТУРЕ

Значајно мјесто у летопису формирања и развитка совјетске државе заузимају странице које приповиједају о првим корацима Републике совјета, о успостављању широких међународних веза укључујући и сверу науке и културе. Већ 17/30. децембра 1917. године у обраћању Народног комесаријата иностраних послова РСФСР говорило се да нова власт у Русији има за свој задатак стварање таквих услова, при којима би... сви народи могли бити уједињени у економској и културној сарадњи. Тај докуменат у суштини био је један од првих државних аката, у којем се разоткривала суштина политике партије бољшевика и радничко-сељачке владе у области културних узајамних веза са другим земљама.

Читав историјски пут СССР-а убједљиво свједочи о томе да се изградња совјетске културе, развитак нове науке пратио активним искоришћавањем свега корисног и значајног из духовних достигнућа прошлости и свјетске цивилизације“. Извлачити објема рукама добро из иностранства“,² тако је формулисао тај задатак вођа пролетерске револуције В. И. Лењин. Он је стално упорно истицао историјску неопходност максималног евидентирања најбољег иностраног искуства и свих праваца науке, стваралачке мисли, духовног живота. „Треба узети сву културу коју је капитализам напустио, говорио је Владимир Илић и из ње изградити социјализам“.

На свестрано подстицање научно-техничких и културних контаката била је усмјерена читава политика комунистичке партије и совјетске владе, али је та пажња наилазила 20-тих и 30-тих година на хладни и често отворени непријатељски однос

---

¹ Документа спољне политике СССР-а, М., Т., 1, 1957, С. 68.

² В. И. Лењин, Цјелокупна дјела, Т., 36 с. 550.

са стране владајућих кругова огромне већине држава запада. Интервенција и блокада, укључујући и „културну“, антибољшевичка клеветничка пропаганда, активна подршка бијеле емиграције били су веома рјечито свједочанство реакције европских сила на побједу социјалистичке револуције у Русији и успостављање совјетског уређења.

Истовремено у тим земљама, укључујући и Југославију било је доста прогресивних радника у области науке и културе, а такође представника других слојева интелигенције који трезвено мисле, способних кругова који су били противници непријатељских акција према РСФСР, били су за контакте у различитим сферама умјетности, књижевности, просвјете, за размјену кадрова и интелигенције у циљу упознавања Трудбеничке мале Југославије као да извиру из многобројних документарних извора и свједочанстава, увијек су стајале на страни тог покрета.

Изборивши своје право на миран живот, република совјета је добила могућност у неупоредиво великим размјерама да развије културну изградњу, да интензивно почне научна истраживања у најудаљенијим националним регионима. Органски дио тог напредног рада било је успостављање међународних научно-културних веза. Нијесу се сви поштени људи у страним земљама одмах и потпуно разабрали у томе, каква је најтјешња веза постојала између науке и револуције, између умјетности и рођења новог свијета, какве је најбогатије могућности духовног развитка, ослобађања стваралачких снага, стварања великих вриједности донијела је са собом побједи диктатуре пролетаријата у Русији. Већ за вријеме година грађанског рат долази до упознавања гледалаца низа земаља Европе, укључујући државе балканског полуострва са представама група глумаца М.Х.Т. (сада Московског умјетничког академског театра под називом М. Горког), 1919. године, који се нашао у иностранству због упадања деникинске војске у Харков, гдје се у то вријеме налазила та група. За све посјетиоце представе Мхотоваца, упркос неуједначености извођачког састава и независно од околности турнеје, били су велики културни догађаји. Били су режирани комади Чехова, Горког, Хомсуна, Шекспира. Одржани су многобројни наступи глумаца са причама о револуционарним догађајима у Русији, о новом гледаоцу, о сврси нове умјетности. Уз то, В. И. Кочалов,³ И. Н. Берсењев, О. Л. Кнапер-Чехова разголићавали су лажна саопштења о „пропасти културе“ у земљи бољшевика, негирали су упозорења публици против совјетске власти. Група Мхотоваца одлучно је одбацила убјеђивања бијелоемиграната да заувјек напусте домовину. Гостовања су са успјехом прошла не

³ „Качиловци“ су се вратили у Москву у прољење 1922, захваљујући личној активној подршци В. И. Лењина, „Лењинска спољна политика совјетске земље 1917—1924“, стр. 273.

само у Југославији⁴ већ и у Бугарској, Турској, Чехословачкој, Аустрији, Данској, Швајцарској и Њемачкој.

Потпуно је разумљиво да су у потпуности грађански рат и интервенција били крајње неповољни за развитак међународних научно-техничких и културних контаката иако су Совјетска влада и лично В. И. Лењин улагали све напоре и учинили максимум могућности да најбоља достигнућа у знањима и умјетности која постоје у другим, а прије свега дјела која су створили представници иностране демократске јавности, постану добро совјетске државе, трудбенике. Заједно са тим совјетска Русија већ је тада дарезљиво дијелила искуство са сваким ко је желио сарадњу, научне и културне вриједности. Изванредан примјер сталне и непрекидне везе са међународном културом и науком довео је Владимир Илић Лењин, којем ни изузетна заузетост није сметала да редовно прати инострани књижевно научну, умјетничку, политичку активност, да се срета и дописује са страним научницима, писцима, новинарима, да максимално помаже успостављање контаката између младе совјетске и прогресивне иностране науке и културе, као што су показали даљи догађаји осим тога, први контакти постали су могући и зато што се код совјетских људи нашло много пријатеља из иностранства.

Са преласком на мирну изградњу, како се већ запазило горе у свој својој величини пред земљом совјета појавио се задатак да се постиже не само међународно признање совјетске владе већ и многобројни научно-технички и културни контакти и размјена са иностраним свијетом. Послије потписивања Рапалског договора и низа других договора и споразума почетком двадесетих година, такве могућности су се прошириле. Перспектива развитка тих веза постале су још повољније, када се десио значајан догађај у животу народа земље, стварање у децембру 1922. године Савеза ССР, иако су у међународном положају прве државе радника и сељак остале још озбиљне тешкоће, које су се изражавале нарочито у антисовјетским провокацијама, клеветничким кампањама, постојању на западу зида неповјерења и дезинформације.

Послије „периода признања“ совјетске државе, посебно је запажена појава веза о научној линији. Тако почетком XX година научно-технички одсјек вишег совјета народне привреде СССР-а имао је своје представнике у Берлину, Риму, Прагу, Бечу, Лондону, Стокхолму и Београду. Важни канал који је допринио формирању тих контаката, био је и размјена књига са иностраним библиотекама. Нијесу биле изузетак ни југословенске библиотеке. Ту читаву активност координирао је Биро за размјену књига. Други канал који је видно допринио успостављању културних узајамних односа са низом земаља запада (та-

⁴ Од 1. децембра Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, а од октобра 1929. Краљевина Југославија.

чније са низом западноевропских организација) почетком 20-их година био је рад Комисије иностране помоћи при ЦИК СССР, која је објединила све облике иностране помоћи у ликвидацији посљедица глади, која је захватила рејоне Средњег поволожја и Сибира истовремено. Међу државама (неке организације) које су узимале учешће у том послу, била је Југославија.

Озбиљан раст међународног утицаја СССР-а од средине 20-их година учинио је могућим стварањем великог центра, намијењеног за обимну научну и културну сарадњу са тим земљама, које су схватале узајамну корист свега тога. Таква организација је била Свесавезно друштво за културне везе са иностранством (СДКВ,) формирано 5. априла 1925. (Његов статут је потврђен 8. августа). Друштво је почело да шаље у иностранство своја периодична издања упознајући читаоце с научним и културним животом Совјетског Савеза. Већ током прве године дјелатности Билтен СДКВ слат је у пет земаља, укључујући Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. Развитак научних контаката и узајамне информације са иностраним научницима остваривао се такође преко специјалног органа Народног комесаријата за просвјету — Глав. — науке.

Крушни догађај који је привукао пажњу научне прогресивне јавности читавог свијета било је прослављање (1925. године) 260 годишњице Академије наука. На свечаности у СССР је стигао 131 инострани научник из 25 земаља. Писана честитка поводом јубилеја стигла је и од Академије наука и умјетности Југославије. У многим позитивном односу научника земаља запада и иностраних академија наука, свечаностима совјетске науке нијесу могли а да не допринесу њени крупни успјеси у најразличитим областима знања који су постигнути у тим изузетно тешким условима. О томе су са усхићењем говорили многи свјетски научници, а међу њима Макс Планк, Зденек Недви, Фукуда, Ђовани Мингацци. Што се тиче југословенских научника они су посебно оцијенили научни значај пуштања у рад у Совјетском Савезу, највеће тада у свијету Нижгоровске радиостанице, а емитовали су из Москве на радију 8. децембра 1922. године говор В. И. Лењина (снимљен на грамофонској плочи) изазвао је широки одјек у југословенској јавности (одјаци су стигли такође из Њемачке, Француске, Швајцарске).⁵ Али ни ти одјаци нијесу могли да пригуше непријатељско дјеловање влада назначених земаља против „земље бољшевика“.

Интересовање југословенских народа за научни и културни живот земље Совјета увјерљиво се испољавао у опромној тежњи читалаца да дођу до новитета совјетске књижевности и периодичних научних издања. Упркос пажњи деснобуржоаских издавачких предузећа, да погуне књижно тржиште творевинама бјеломиграната и декадената који су се издавали за изражава-

⁵ Стр. 133; „Известија“, 24. фебруара 1923. године.

оде расположења „братског руског народа“ све чешће излазе преводи дјела Мајаковског, Блоха, Брјусова, Јесењина, Горког, А. Толстоја, Ф. Глаткова и других совјетских писаца.

У Југославији су ти преводи публиковани у часопису „Зенит“ и низу других лијевиx периодичних издања.⁶ Са великим успјехом 1922—1924. године испунио је своју мисију колектив московског умјетничког позоришта, на својим турнејама по Њемачкој, Југославији, Француској и САД. Међу представама које су извели југословенским гледаоцима, биле су „На дну“ М. Горког, четири позоришна комада А. Чехова, дјела И. Тургењева, А. Островског, М. Салтикова-Шчедрина, Ф. Достојевског, а такође иностраних класика К. Голдонија, Г. Ибзена, К. Хамсуна; представе високог хуманистичког звука одличне глумачке и режисерске умјетности. Међу извођачима били су: К. Станиславски, В. Качалов, И. Москвин, О. Книпер-Чехова и други корифеји руске совјетске сцене. У Загребу су гостовања буквално постала централни догађаји у животу читавог града; умјесто планираних пет представа, изведено је 15. Критика је закључила да је Станиславски извео „мирну револуцију у умјетности позоришта“, публика је на градским улицама „која није знала руски језик, понављала фразе које је чула на представама“.⁷

Примијетићемо да међународна ситуација прве половине 20-их година никако није погодовала узвралним посјетама иностраних мајстора културе и радницима науке СССР-у. Па ипак, и овдје у обручу блокаде, биле су озбиљне пукотине: неки познати научници, књижевници, артисти, савлађујући препреке и не обраћајући пажњу на застрашивања и „упозорења“, ипак су долазили у Совјетски Савез (некимa је успијевало илегално). У прилично великом степену, уз њихове напоре у низу западних земаља 20-их година, посебно у другој половини, друштва успостављају културне везе са СССР-ом. Оцјењујући активност тих друштава почетком 1931. године, у земљама Балканског региона, у једном од својих извјештаја ВОКС је констатовао да „ми имамо велики раст симпатија према Совјетском Савезу који обучава најразличитије слојеве друштва. Наше опуномоћенике затрпавају многобројним захтјевима.“⁸ И то не обазирјући се на одсуство дипломатских односа са домовином Великог Октобра“. Посебне тешкоће тргјела је пропресивна јавност Југославије у покушајима да регулише нормалне, културне, узајамне односе са СССР-ом. Када је 1928. године овдје био формиран на иницијативу напредне интелигенције Комитет културног удружења са СССР-ом у њега су ушли истакнути научници, радници књижевности и умјетности из свих југословенских земаља, њега је

⁶ Види: А. Флакер, Совјетска књижевност у Југославији од 1918. до 1934, „Совјетска славистика“, бр. 6/1967, стр. 22—23.

⁷ Исто.

⁸ ЦГАОП СССР, ф. 5283, оп. 5, г. 709, 1, 38.

убрзо забранила специјална владина одлука. Такође је забрањен и часопис који је намјеравао да издаје Комитет.⁹

Озбиљан значај у формирању и развоју контаката са совјетским научницима имали су сусрети радника совјетске науке на међународним конгресима и путовања појединих научника Совјетског Савеза у различите земље, крајем 20-их и почетком 30-их година. Та научна службена путовања већином су носила епизодни карактер, али и она су дала свој велики принос, ствари пробијања „културне блокаде“. Из одлазака у словенске земље може се нарочито указати и научни и службени пут академика Ј. Ф. Карског, који је провео три и по мјесеца у Чехословачкој, Југославији и Пољској (од 15. маја до краја августа 1926). По налогу Академије наука СССР он је успоставио тијесне везе са словенским академицима и универзитетима. Обавио је успјешне преговоре о заједничкој разради проблема славистике и компартивне лингвистике, договорио се о сталној размјени књига. У Београду, уз учешће совјетског академика, одржан је „Дан руске културе“. У говорима професора на свечаном сасланку у великој сали тада тек отворене нове зграде универзитета, истицане су високе заслуге руске науке и умјетности“, а посебно се топло говорило о доприносу свјетској науци академика И. П. Павлова. А убрзо Ивана Петровића Павлова бирају за почасног члана југословенског медицинског друштва,¹⁰ што је било ново признање мјесту које је совјетска наука већ заузимала у свјетском научном стваралаштву. Лично општење совјетских и иностраних колега све је више увјеравало ове посљедње у то да је социјализам праћење, најдубље поштовање научне мисли, непрекидно кретање напријед, тежња да се овлада врхунцима знања, да се сазнају природне тајне, законитости развоја друштва, у интересу широких народних маса.

Велики утицај на књижевне кругове иностраних земаља чинило је општење писаца и пјесника са књижевницима нове Русије. Тај утицај је појачавао сразмјерно превођење и издаваштво радова СССР. Тако у Југославији у том правцу крајем двадесетих година запажена је издавачка активност предузећа „Нолит“. Што се тиче дјела совјетске кинематографије, без обзира на њен бурни рад у разматраном периоду и њено присуство на совјетском екрану, балканске земље (Југославија, Бугарска, Румунија) представљале су очигледан изузетак: Овдје је забрањена стављена скоро аутоматски на већину совјетских филмова.

У то вријеме успјело је захваљујући енергичним акцијама низа просвјетитељских прогресивних организација Југославије, организовати путовања (са циљем упознавања у СССР неколико група студената универзитета краљевине. „Код вас смо нашли доста, чему се треба научити“,¹¹ — те ријечи југословен-

⁹ А. Ј. Јоше, Списак дјела, стр. 234.

¹⁰ Види А. Ј. Јофе, Преглед сабр. дјела, с. 278.

¹¹ „Известија“, 24. августа 1926.

ских студената који су се вратили у своју домовину одговарале су утисцима и других младих учесника екскурзије из САД-а, Њемачке, Чехословачке и Енглеске (те групе су посјетиле СССР скоро истовремено).

Дакле, првих десет-петнаест година совјетске државе биле су обиљежене постепено растућим научно-културним контактима са прогресивном стваралачком интелигенцијом у народима Југославије у цјелини. Ови почетни кораци у успостављању веза у сфери науке и културе нијесу могли а да не оставе траг у духовном животу обеју страна. Упознавање напредне интелигенције, радника, омладинских група са младом совјетском науком, техником, просвјетом, позориштем, књижевношћу, а често и са сталним ствараоцима тих духовних вриједности, прве посјете појединих совјетских научника, мајстора културе СССР-а оставили су најповољније утиоке на обичне радне људе, повећавајући давне историјске традиционалне везе. Због недружељубиве позиције владајућих врхова тадашње Југославије, све означене акције сарадње нијесу се могле остварити, па су многе могућности остајале неискоришћене. Али је особито значајно то што се ипак успјело, већ тих тешких година, упознати југословенску јавност са достигнућима младе совјетске науке и културе, а да не говоримо о личним контактима, јер, како је запазио Ђордано Бруно, „особеношћу живог ума се јавља то, да му је потребно само мало да види и чује због тога, да би он затим могао дуго да размишља и доста да схвата“.¹²

Ти први контакти совјетске земље у сфери науке и културе са југословенском напредном јавношћу 20-их година чине незаборавну страницу у историји два брата народа, мада је тек послје побједи социјалистичке револуције на југословенској земљи научно-културна сарадња први пут стекла стварно свестран и трајан замах.

Документ бр. 1

Године 1925. илегално у Совјетску Русију долазе већ познати у то вријеме Мирослав Крлежа, аутор драме „Кристифор Колумбо“ (1918) коју је посветио В. И. Лењину, уредник књижевно-умјетничких часописа социјалистичке оријентације „Пламен“ и „Књижевна Република“

Он се у Москви сусретао са истакнутим радницима совјетске књижевности и позоришта, узимао учешћа у путовању иностраних комуниста на Урал. М. Крлежа је имао дуготрајне разговоре са министром просвјете РСФСР В. Луначарским.

¹² Ђордано Бруно, Дијалози, М. 1949, стр. 448.

Изузетну вриједност представљају виђења М. Крлеже о посјети СССР-у у књизи „Путовање у Русију“. Он је писао у њој о новом гледаоцу: „Сала је дубке пуна мушкараца у радничкој одјећи, жена у црвеним јакобинским косинкама.

Овдје прицкају сјеменке, мирише на фосфор, покупљену праšину. Али кад и на бини затим кажњавају револуционара, а оркестар рида „Ви сте пали као жртва“, у читавој сали спонтано се разлијеже тресак дрвених сједишта и сви присутни се клањајући подржавају жалосни мотив . . . а када одјекују пуцњи на барикадама, када хероји падају при експлозијама, овдје ударају ногама, вичу и аплаудирају са највећим одушевљењем. Маса, подигнуте са дна, пробуђене ка класној самосвијести, желе да виде на подијуму хероје који су настрадали по сопственој вољи грађанском смрћу, хероја, чим они побјеђују“.

(М. Крлежа, *Излет у Русију*“, Сарајево 1933)

Документ бр. 2

Године 1928. искористивши пасош који му је издала југословенска краљевска полиција за путовање у Норвешку на Ибзенов јубилеј, Бранко Гавела је стигао у Москву, гдје се прослављала 30-годишњица МХАТ-а (Московско умјетничко позориште). Гавела је боравио на представама московских позоришта, одржао предавање о драматургији и позориштима Југославије, дао интервју уреднику часописа „савремено позориште“, сретао се са многим позоришним радницима нове Русије (Станиславским, Ташчовим, Мајерхољдом, Немировичем, Данченком, Кочаловим и др.). Види „Савремено позориште“, 1928, бр. 48, стр. 179. По повратку у домовину Гавела је са нескривеним симпатијама, као и Крлежа писао у својим чланцима и наступима о новој социјалистичкој умјетности земље Совјета, што је онмак послужило као повод за написе у реакционарној штампи. „Револуција је исто као опромни плут преорала Русију“, писао је Бранко Гавела „у позориштима скоро нећете срести отмену публику, састав гледалишта искључиво је пролетерске. За три недеље боравка у Москви нијесам примјетио ни једно пазно мјесто. . . Позориште је постало непосредна трибина револуције. Позориште тражи новог човјека“

(*Политика*, Београд, 1928, бр. 7328, стр. 9)

(Превео с руског: Мирољуб Валевкић, проф.)

Проф. В. А. Куманев

ПЕРВИЕ КОНТАКТЫ СССР И ЮГОСЛАВИИ В ОБЛАСТИ НАУКИ И КУЛЬТУРЫ

Резюме

С момента победы Великого Октября Советское государство, руководствуясь ленинскими принципами мирного сосуществований, последовательно проводило политику, направленную на установление широких, равноправных международных отношений, в том числе в сфере научного и культурного сотрудничества. Однако это стремление наталкивалось в 20—30 гг. на холодное и зачастую открыто враждебное отношение со стороны правящих кругов подавляющего большинства западных держав.

В то же время в этих странах, включая и Югославию, было немало прогрессивных деятелей в различных областях науки и техники, искусства и литературы которые стояли за тесные контакты с РСФСР. Трудовые массы Югославии, как вытекает из многочисленных источников документального характера и свидетельств, всегда выступали на стороне этого движения.

Уже в 1919 г. югославские зрители познакомились со спектаклями группы артистов Московского Художественного Театра (МХТ), установились творческие связи между видными деятелями театра (К. С. Станиславского, В. И. Качалова с М. Крлежой, Б. Гавеллой, Л. Бабицем и др. мастерами сценического искусства Югославии и драматургами). Группа МХТ вновь побывала на гастролях в Королевстве в 1922—1924 г.

В начале 20-х годов установились первые контакты между двумя странами по научной линии: в Белграде начал работу представитель Научно-Технического отдела ВСНХ СССР, стал осуществляться обмен научной литературой, в Югославии побывал ряд советских ученых. Большое значение имели связи ученых, которые устанавливались на проходивших международных конгрессах. Югославские ученые приняли участие на торжествах в СССР по случаю 200-летия Академии наук. Широкий резонанс имел факт избрания академика И. П. Павлова Почетным членом Югославского медицинского общества.

Более разнообразными стали контакты с учреждением 5 апреля 1925

Всесоюзного общества культурной связи с заграницей (ВОКС), особенно в области литературы и театра. Еще в 1918 г. драматург М. Крлежа создал драму „Христофор Колумб“, посвятив ее В. И. Ленину. В 1925 г. писателю удалось нелегально побывать в Советской России, итогом чего явилась его книга „Поездка в Россию“. Эти очерки поместил журнал „Книжевна република“, несмотря на запреты полиции печатать информацию о Советском Союзе. В СССР побывали также журналист А. Цесарец (он встречался с В. И. Ленином) и режиссер В. Гавелла, познакомившие советских людей с литературно-театральной жизнью Югославии. По инициативе передовой интеллигенции королевства в 1928 г. учреждается Комитет культурного общения с СССР, но вскоре он был запрещен властями. Противодействия правительства Югославии не помешали организации ряда ознакомительных поездок югославских студентов в СССР в конце 20-начале 30-х гг. При содействии прогрессивных издательств удалось выпустить в Югославии некоторые произведения советской литературы (издательство „Полит“ и др.).

Все эти первые контакты советской научной и культурной общности с прогрессивным крылом югославской интеллигенции — неизбежная страница в истории двух братских стран.

И только после победы социалистической революции на земле Югославии научно-культурное сотрудничество получило действительно всесторонний и прочный размах.